

7. Самонов А. П. Психологическая подготовка пожарных / А.П. Самонов. – М. : Стройиздат, 1982. – С. 67, рис.15. Огневая полоса – прототип.

8. Основи психологічного забезпечення діяльності МНС : [підручник / за заг. ред. В. П. Садкового]. – Х. : УЦЗУ, 2009. – 244с.

УДК 159.9

Літвін А., магістрант кафедри загальної психології НУЦЗУ

ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАХИСТУ ОСОБИСТОСТІ РЯТУВАЛЬНИКА МНС УКРАЇНИ

У статті викладено результати дослідження особливості використання копінг-стратегій рятувальниками, які знаходяться на різних етапах професійного розвитку. Визначено, що існує взаємозв'язок між захисними механізмами та копінг-стратегіями. Найбільшу кількість взаємозв'язків мають такі копінг-стратегії, як «імпульсивні дії», «вступ в соціальний контакт», «агресивні дії», «уникнення», «обережні дії». Щодо захисних механізмів, то найбільшу кількість взаємозв'язків мають: «раціоналізація», «заміщення» та «проекція».

Ключові слова: копінг-стратегії, захисні механізми, рятувальники, професіоналізація.

В статье изложены результаты исследования особенности использования копинг-стратегий спасателями, которые находятся на разных этапах профессионального развития. Определенно, что существует взаимосвязь между защитными механизмами и копинг-стратегиями. Наибольшее количество взаимосвязей имеют такие копинг-стратегии, как «импульсивные действия», «вступление в социальный контакт», «агрессивные действия», «избегание», «осторожные действия». Относительно защитных механизмов, наибольшее количество взаимосвязей имеют: «рационализация», «замещение» и «проекция».

Ключевые слова: копинг-стратегии, защитные механизмы, спасатели, профессионализация.

Постановка проблеми. Професійна діяльність рятувальників МНС України реалізується в умовах несприятливого впливу цілого ряду фізичних, хімічних, біологічних і інших патогенних факторів, здатних викликати різні негативні психічні стани. У подібних ситуаціях неправильні дії, обумовлені негативним психічним станом, недостатньо високим рівнем професійної підготовки, неадекватною поведінкою рятувальників, можуть призводити до травматизації особового складу і навіть загибелі.

Тому не випадково, що психологічний захист населення та психологічне забезпечення діяльності служби цивільного захисту на сьогодні виступають одними з найбільш пріоритетних напрямків у політиці Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій.

Основою ефективної і безпечної діяльності працівників рятувальних підрозділів є адекватність фізичних і психічних характеристик ря-

тувальників тим об'єктивним вимогам дійсності, які пред'являються до них, а також відповідна професійно-психологічна підготовка. Для успішного вирішення цих проблем необхідним є комплексний науковий аналіз факторів і причин, що обумовлюють психологічний захист серед працівників пожежно-рятувальних підрозділів, всебічне дослідження психологічних закономірностей та умов зниження рівня психічних втрат та психічної недієздатності серед пожежних-рятувальників.

Мета - дослідити та порівняти особливості психологічного захисту особистості рятувальника МНС.

Виклад основного матеріалу. У дослідженні брали участь працівники підрозділів МНС, які працюють на посаді начальника караулу, пожежні, водії, інспектори у кількості 50 чоловік.

Виходячи з поставлених завдань, а саме визначень залежності між перемінними, нами був використаний кореляційний метод. Цей метод дозволяє перевіряти гіпотези – гіпотези зв'язків. В таких гіпотезах стверджується, що зміна однієї перемінної пов'язана зі змінами іншої.

Існує два розуміння визначення «кореляційного підходу». В першому випадку розуміється як емпіричний метод перевірки психологічних гіпотез, який дає змогу встановлювати зв'язки між перемінними, рівні яких не змінюються, а лише вимірюється дослідником. Другий – охоплює методи статистичного аналізу даних на основі використання коефіцієнтів коваріації та кореляції.

Одним з важливих завдань аналізу є встановлення та оцінка взаємозв'язків між окремими ознаками для певної сукупності об'єктів. Цю роботу починають з побудови кореляційних таблиць. Вони дають змогу впорядковувати інформацію про розподіл сукупності об'єктів за двома ознаками. Такі таблиці мають прямокутну форму. Кількість рядків у них дорівнює кількості можливих значень однієї ознаки, а кількість стовпчиків – кількості можливих значень другої ознаки.

Кількісно силу кореляційного зв'язку оцінюють за допомогою коефіцієнтів кореляції. Нами використовувався коефіцієнт Пірсона (r), який оцінює силу зв'язку за лінійної кореляції (тобто в припущенні, що значення однієї ознаки пов'язані з відповідними середніми значеннями другої ознаки лінійною залежністю).

Встановлення кореляції між двома ознаками ще не означає встановлення причинного зв'язку між ними. Це лише свідчення того, що одна з ознак частково спричинила іншу або обидві ознаки і є наслідком деяких спільних для них причин. Зауважимо, що кількісна оцінка кореляційних зв'язків не може замінити спеціальних знань, але може допомогти дослідникові відкинути несуттєві зв'язки, чіткіше окреслити напрям пошуків, порівняти вплив різних чинників тощо. Крім того, коефіцієнти часткової кореляції дають змогу оцінити зв'язок між двома ознаками, усуваючи вплив однієї або кількох інших ознак. Якщо після усунення впливу третьої ознаки коефіцієнт кореляції між двома ознаками

збільшується, то третя ознака послаблює зв'язок, а якщо зменшується, то саме ця третя ознака певною мірою спричиняє наявність цього зв'язку (тобто зв'язок, можливо, є лише наслідком впливу цієї третьої ознаки). Обчислити коефіцієнти часткової кореляції досить складно через коефіцієнти кореляції Пірсона. Обсяг обчислень зростає з кількістю тих ознак, вплив яких бажають усунути. Силу спільного зв'язку сукупності ознак дає змогу оцінити коефіцієнт множинної кореляції.

Для виявлення взаємозв'язків між копінг-стратегіями та захисними механізмами проводився аналіз матриць інтеркореляцій тестових показників для груп рятувальників різного рівня професіоналізації. Отримані дані представлялися у вигляді матриць інтеркореляцій, а також у формі структурограм особистісно-мотиваційних чинників, що значимо корелюють між собою (корелограм).

Подальший аналіз виявлення взаємозв'язків між копінг-стратегіями та захисними механізмами проводився на основі методу обчислення організованості структур корелограм полярних груп успішності, розробленого А.В. Карповим.

Розраховувалися наступні індекси: індекс когерентності структур індивідуальних якостей (ІКС) – функція числа позитивних значимих зв'язків в структурі і міри їх значущості, індекс дивергентності (ІДС) – функція числа і значущості негативних зв'язків у структурі, індекс загальної організованості (ІОС) – функція загальної кількості зв'язків і їх значущості. При цьому зв'язкам, значимим при $p \leq 0,001$ ($0,61 < r < 1,00$), приписується ваговий коефіцієнт 3 бали; зв'язкам, значимим при $p \leq 0,01$ ($0,50 < r < 0,61$), приписується ваговий коефіцієнт 2 бали; зв'язкам значимим при $p \leq 0,05$ ($0,39 < r < 0,50$) приписується ваговий коефіцієнт 1 бал.

Копінг – це безперервно змінні когнітивні і поведінкові спроби справитися із специфічними зовнішніми і/або внутрішніми вимогами, які оцінюються як надмірні або такі, що перевищують ресурси людини.

Для показання взаємозв'язків між копінг-стратегіями та захисними механізмами проводився аналіз матриць інтеркореляцій тестових показників. Отримані дані представлялися у вигляді матриць інтеркореляцій.

Для кращого наглядного показу взаємозв'язків між захисними механізмами та копінг-стратегіями була побудована структурограма, з якої добре видно взаємозв'язок між захисними механізмами та копінг-стратегіями, а саме добре проглядається, що найбільшу кількість взаємозв'язків мають такі копінг-стратегії, як «імпульсивні дії», «вступ в соціальний контакт», «агресивні дії», «уникнення», «обережні дії» по одному взаємозв'язку мають такі копінг-стратегії, як «пошук соціальної підтримки» та «маніпулятивні дії». Щодо захисних механізмів, то найбільшу кількість взаємозв'язків мають: «раціоналізація» - п'ять взаємозв'язків, «заміщення» - чотири, «проекція» - три, «компенсація» - два та «заперечення» і «проективне утворення» - по одному взаємозв'язку. Виявлено прямі взаємозв'язки, а непрямих значимих взаємозв'язків не виявлено.

Автори підкреслюють, що копінг – це процес, який весь час змінюється, оскільки особа і середовище утворюють нерозривний, динамічний взаємозв'язок і роблять один на одного взаємний вплив.

Для порівняння показників копінг-стратегій та захисних механізмів в групах початківців, молодих та досвідчених рятувальників була побудована таблиця, з якої видно, що досліджувані з групи працівників-початківців та групи молодих працівників МНС відрізняються між собою за одним показником захисного механізму, а саме - «проективне утворення». Працівники з групи початківців, тобто зі стажем роботи до 3-х років, рідше вдаються до використання такого захисного механізму як «проективне утворення», а вже молоді працівники із стажем роботи від 3-х до 6-ти років частіше використовують захисний механізм «проективне утворення». Тобто із збільшенням стажу роботи змінюються і механізми психологічного захисту. Це може спричинювати те, що професійна діяльність рятувальників підрозділів МНС України реалізується в умовах несприятливого впливу цілого ряду фізичних, хімічних, біологічних і інших патогенних факторів, здатних викликати різні негативні психічні стани. У подібних ситуаціях неправильні дії, обумовлені негативним психічним станом, недостатньо високим рівнем професійної підготовки, неадекватною поведінкою пожежних-рятувальників, можуть призводити до травматизації особового складу і навіть загибелі. Тому із пристосуванням до умов праці змінюються й захисні механізми.

Порівнюючи рятувальників з групи початківців, тобто зі стажем роботи до 3-х років, та досвідчених рятувальників із стажем більше шести років, можна сказати, що вони відрізняються вже за двома показниками, а саме показником захисного механізму «проективне утворення» та такою копінг-стратегією, як «асоціальні дії», де початкуючі рятувальники вдвічі рідше вдаються до використання такого захисного механізму, як «проективне утворення», а рятувальники з досвідченої групи із стажем роботи від 6-ти років вдвічі частіше використовують захисний механізм «проективне утворення»; за шкалою копінг-стратегії «асоціальні дії» рятувальники МНС з групи досвідчених рятувальників частіше вдаються до використання копінг-стратегії «асоціальні дії», ніж працівники-початківці.

Порівнюючи групу молодих рятувальників та групу досвідчених рятувальників з даної таблиці видно, що вони відрізняються між собою за трьома показниками копінг-стратегій, а саме: «вступ в соціальний контакт», «пошук соціальної підтримки», «асоціальні дії». За такою копінг-стратегією, як «вступ в соціальний контакт», видно, що молоді та досвідчені працівники вдаються до неї по-різному, а саме: одні використовують рідше, інші - частіше; за такою копінг-стратегією, як «пошук соціальної підтримки» є відмінності в її використанні тобто молоді працівники використовують її частіше, ніж досвідчені працівники. Це можна пояснити тим, що копінг-стратегія «пошук соціальної підтримки» -

це звернення по допомогу до інших людей. Це буває дуже потрібно і дієво в ситуації гострого горя, оскільки наодинці з нещастям може залишатися далеко не кожен. Однак терапія соціумом - штука дуже потужна і виправдана лише тоді, коли сталося дійсно щось надзвичайне. А от якщо ця стратегія використовується часто, якщо самостійно ніякого вантажу людина переносити не бажає, - це свідчить про її невміння вирішувати проблеми і про деяку інфантильність. Порівнюючи таку копінг-стратегію, як «асоціальні дії», видно, що молоді рятувальники використовують її частіше, ніж досвідчені рятувальники.

На різних етапах професіоналізації рятувальники підрозділів МНС використовують як різні, так і однакові копінг-стратегії та захисні механізми, але одні вдаються до них частіше ніж інші. Також з професіоналізацією рятувальники підрозділів МНС вдаються до зміни вибору копінг-стратегій та захисних механізмів, які краще впливають на психологічний захист особистості рятувальника.

Подальший аналіз особливостей адаптаційної трансформації психологічного захисту особистості рятувальника МНС проводився на основі методу обчислення матриці інтеркореляції всіх показників з першої до третьої групи (методика «Індекс когерентності систем» А.В. Карпова). На основі одержаних матриць побудовані цілісні структури системи психологічного захисту, включаючи показники особистісної регуляції.

Для кожної структури були виділені базові характеристики системи психологічного захисту. Для визначення базових характеристик системи психологічного захисту було запропоновано структурну вагу кожної якості як функції числа зв'язків даної якості з іншими та їх значущість. Кожна інтеркореляційна значущість на рівні $P = 0,001$ оцінювалась чотирма балами, на рівні $P = 0,01$ - трьома, на рівні $P = 0,05$ - двома і на рівні $P = 0,1$ - одним балом. Якість, що набирає більше число ваги, визначається як базова якість системи психологічного захисту. Перевищення числа ваги негативного зв'язку над позитивним у базовій характеристиці визначає її як антибазову. Базові якості системи психологічного захисту з більшою кількістю значущих зв'язків і з наявністю високої сумарної оцінки ваги повинні розглядатися як суттєві фактори адаптаційної трансформації, що виявляють великий вплив на психологічний захист особистості. Базові характеристики системи психологічного захисту своїми позитивними взаємовідношеннями посилюють і прискорюють захисний процес. Що стосується антибазових якостей, то це дестабілізує психологічний захист і негативно впливає на успішність адаптаційної трансформації психологічного захисту особистості рятувальника.

Метод вирахування матриці інтеркореляції всіх показників з першої до третьої групи дозволив визначити якісну своєрідність стратегій адаптаційної поведінки особистості рятувальника МНС на різних етапах професіоналізації. В першій групі виявлено 4 базові якості, та одну, яка виступає як антибазова; в другій групі виявлено 13 базових якостей, та

одну, яка виступає як антибазова; в третій групі - 14 базових якостей. Низький рівень інтеграції системи може розглядатися або як показник її несформованості, або як показник її відносної стабільності. Очевидно, що в першій групі система психологічного захисту рятувальників МНС ще не сформована, тому слабо інтегрована, в другій та третій групі вона знаходиться у стані «функціонального спокою».

Найбільшу кількість базових характеристик психологічного захисту особистості рятувальника МНС виявлено в другій та третій групі (13; 14; якостей відповідно). Високий рівень інтегрованості системи психологічного захисту свідчить про напруження адаптаційних процесів. При цьому в першій та другій групі кількість антибазових якостей складає відповідно 1 і 1 якості, в третій групі антибазові якості відсутні взагалі. Отже, в третій групі працівників МНС із стажем роботи вище шести років система психологічного захисту особистості працівника стає більш когерентною. Чим меншу кількість негативних якостей нараховує структура психологічного захисту, тим ефективніше вона забезпечує захисну адаптивну поведінку.

Особливо слід наголосити на тому, що розгляд цілісних структур психологічного захисту особистості рятувальника МНС неможливий без урахування його системної детермінації, що відіграє вирішальну роль у розгортанні цього процесу та визначає його своєрідність на кожному конкретному етапі. Системоутворюючий фактор дозволяє об'єднати в цілісну функціонально динамічну систему різні психологічні особливості особистості, механізми та підсистеми.

Якісний аналіз системи психологічного захисту з першої по третю групу дозволив нам виділити дві стратегії адаптаційної трансформації особистості рятувальника МНС: стратегію самозбереження і стратегію самоздійснення. Стратегія самоздійснення визначається нами як активність людини, направлена на втілення свого життя в дійсність, на детермінований особистісними смислами вибір власної життєвої лінії наперекір впливові деструктивних факторів.

Наявність таких адаптивних механізмів, як заперечення, уникнення, в групі молодих працівників не в змозі змінити спрямованість даної стратегії.

Існують дослідження, у яких підтверджується зв'язок потреби в досягненні з потребою в пізнанні. Інакше кажучи, досягнення неможливе без змін у внутрішньому плані, яке здійснюється в пізнанні не лише заради самої справи, але й заради самого себе, своїх можливостей. Готовність змінити самого себе для досягнення більш глобальних цілей - найбільш значуща характеристика потреби в досягненнях, а для цього необхідна відкритість для пізнання нового.

Афіліативні тенденції особистості розуміються у психології як потреба людини в установленні, збереженні та зміцненні емоційно позитивних, дружніх, товариських стосунках з оточуючими людьми, що ви-

являються у прагненні бути в товаристві інших людей, взаємодіяти з оточуючими, надавати кому-небудь допомогу та підтримку і приймати її від інших, прагнення до особистісного, емоційного зближення з людьми. В одному смислового ряду з афіліацією знаходяться такі поняття, як емпатія – здатність людини до співчуття та співпереживання іншим людям, до розуміння їхнього стану, готовність надати їм посильну допомогу. За своїм змістом афіліація відноситься до просоціальних мотивів, тобто тих, які виявляються «у прагненні робити людям добро».

Усі ці характеристики структури психологічного захисту як єдиної структурної організації, що визначається нами як стратегія самоздійснення, демонструють якісно своєрідні системи психологічного захисту особистості.

Так, найбільшу вагу здобув такий захисний механізм, як «раціоналізація», але порівнюючи захисні механізми та копінг-стратегії, видно, що копінг-стратегії набирають більше якостей по своїй вазі, що свідчить про те, що в захисних механізмах більш досвідчених рятувальників переважають свідомі форми захисту.

Проводячи порівняння, ми розраховували наступні індекси: індекс когерентності структур індивідуальних якостей (ІКС) – функція числа позитивних значимих зв'язків в структурі і міри їх значущості; індекс дивергентності (ІДС) – функція числа і значущості негативних зв'язків в структурі; індекс загальної організованості (ІОС) – функція загальної кількості зв'язків і їх значущості. При цьому зв'язкам, значимим при $p \leq 0,001$, приписується ваговий коефіцієнт 3 бали; зв'язкам, значимим при $p \leq 0,01$, приписується ваговий коефіцієнт 2 бали; зв'язкам, значимим при $p \leq 0,05$, приписується ваговий коефіцієнт 1 бал.

Копінг-стратегія, або захисний механізм, що набирає більше число ваги, визначається як базовий чинник психологічного захисту рятувальників. Перевищення числа ваги негативного зв'язку над позитивним у базовій характеристиці визначає її як антибазову. Базові чинники копінг-стратегій, або захисні механізми рятувальників, з більшою кількістю значущих зв'язків і з наявністю високої сумарної оцінки ваги повинні розглядатися як суттєві фактори психологічного захисту рятувальників, що виявляють великий вплив на психологічний захист. Базові характеристики копінг-стратегій чи захисних механізмів рятувальників своїми позитивними взаємовідношеннями посилюють і прискорюють процес і результат психологічного захисту. Що стосується антибазових якостей, то це дестабілізує психологічний захист.

На кожній структурограмі лініями позначалися кореляційні зв'язки між копінг-стратегіями та захисними механізмами.

Для розрахунку χ^2 необхідно вирахувати df – ступінь свободи, який розраховується за формулою: $df = (L - 1)(K - 1)$, тобто $(2 - 1)(17 - 1) = 16$ χ^2 при 16 ступенях свободи дорівнює 26,30

χ^2 при порівнянні кореляційної матриці рятівників-початківців з молодими склав 26,601, що свідчить про їх якісну гетерогенність.

χ^2 при порівнянні кореляційної матриці початкуючих рятівників з досвідченими рятівниками склав 27,107, виявились статистично достовірно різнорідними, що свідчить про їх якісну гетерогенність.

χ^2 при порівнянні кореляційної матриці молодих рятівників з досвідченими склав 5,598, що свідчить про їх неякісну гетерогенність.

Аналіз структурограм копінг-стратегій та захисних механізмів і даних дозволяє зробити наступні висновки. Не дивлячись на те, що склад копінг-стратегій та захисних механізмів в групах повністю ідентичний, їх організація в них глибоко різна матриці інтеркореляції (додаток А, Б, В) копінг-стратегій та захисних механізмів, на основі яких побудовані структурограми, виявились статистично достовірно різнорідними за критерієм $\chi^2 = 26,30$ відповідно, що свідчить про їх якісну гетерогенність). Звідси витікає, що із зміною рівня професіоналізації рятувальників в значній мірі обумовлюється власне і зміна вибору тієї чи іншої копінг-стратегії та того чи іншого захисного механізму, що впливає на психологічний захист.

Висновки. Виходячи з поставлених завдань дослідження, можна зробити наступні висновки.

1. Отже, копінг-поведінка визначається так: копінг – це "безперервно змінні когнітивні і поведінкові спроби справитися із специфічними зовнішніми і/або внутрішніми вимогами, які оцінюються як надмірні або такі, що перевищують ресурси людини". Автори підкреслюють, що копінг – це процес, який весь час змінюється, оскільки особа і середовище утворюють нерозривний, динамічний взаємозв'язок і роблять один на одного взаємний вплив.

2. До копінг-ресурсів, що допомагають справитися із стресогенними ситуаціями відносяться: ресурси особистості (Я-концепція; інтернальний локус контролю; ресурси когнітивної сфери; афіліція; емпатія; позиція людини по відношенню до життя, смерті, любові, віри; духовність; ціннісна мотиваційна структура особистості) і ресурси соціального середовища (оточення, в якому живе людина, а також її уміння знаходити, приймати і подавати соціальну підтримку).

3. В результаті теоретичного аналізу літератури з проблеми соціально-психологічної адаптації можна зробити висновок, що адаптація - це динамічний процес, завдяки якому рухливі системи живих організмів, незважаючи на мінливість умов, підтримують стійкість, необхідну для існування, розвитку й продовження роду. Саме механізм адаптації, вироблений у результаті тривалої еволюції, забезпечує можливість існування організму в постійно мінливих умовах середовища

4. Встановлено, що психічне і фізичне самопочуття залежить від вибору копінг-стратегій у момент зіткнення з психотравмуючою си-

туацією. Використання активних поведінкових стратегій подолання і відносно низька сприйнятливність до стресових ситуацій сприяють поліпшенню самопочуття. А до його погіршення і наростання негативної симптоматики призводять уникнення проблем і застосування пасивних стратегій, направлених не на вирішення проблеми, а на зменшення емоційної напруги.

5. Встановлено статистично значимі взаємозв'язки між копінг-стратегіями та захисними механізмами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Волкова Н. В. Coping strategies как условие формирования идентичности / Н. В. Волкова // Мир психологии. – 2004. – № 2. – С. 119–124.
2. Дементий Л. И. К проблеме диагностики социального контекста и стратегий копинг-поведения / Л. И. Дементий // Журнал прикладной психологии. – 2004. – № 3. – С. 20–25.
3. Нартова-Бочавер С. К. «Coping behavior» в системе понятий психологии личности / С. К. Нартова-Бочавер // Психологический журнал. – 1997. – Т. 18, № 5. – С. 20–30.

УДК 159.9.018

Литвиненко Д.М., старший психолог сектору кадрового забезпечення Держжинського РВ ХМУ ГУМВС України в Харківській області

ІНДИВІДУАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОСОБИСТОСТІ ПРАЦІВНИКІВ ОВС НА РІЗНИХ ЕТАПАХ ПРОФЕСІЙНОЇ АДАПТАЦІЇ

Стаття присвячена дослідженню проблеми професійної адаптації працівників ОВС на різних етапах службової діяльності. Виявлені індивідуально-психологічні особливості, які достовірно відрізняються у працівників ОВС з різним досвідом професійної та навчальної діяльності. Показано, що такі особливості особистості як невротичність, дратівливість, емоційна лабільність та врівноваженість суттєво впливають на процес професійної адаптації особистості в ОВС.

Ключові слова: особистість, індивідуально-психологічні особливості, професійна адаптація, професіоналізація.

Статья посвящена исследованию проблемы профессиональной адаптации сотрудников ОВД на различных этапах служебной деятельности. Выявлены индивидуально-психологические особенности, которые достоверно отличаются у сотрудников ОВД с различным опытом профессиональной и учебной деятельности. Показано, что такие особенности личности как невротичность, раздражительность, эмоциональная лабильность и уравновешенность существенно влияют на процесс профессиональной адаптации личности в ОВД.